

ביאורים

אחר שלמדנו על שלושת העיקרים שהכופר בהם הוא ככופר בכל, עובר רבי יוסף אלבו לבאר את שורשי העיקרים וענפיהם ואת כללי קביעתם. השורשים הם הסתעפויות הנגזרות באופן ישיר מן העיקר, והכופר בהם ככופר בעיקר. עם זאת, לא כל דבר שדומה לעיקר נקרא שורש: השורש והעיקר לעולם לא יהיו מצוה אחת מתרי"ג מצוות. המצוות כולן מן השמים וכולן חשובות, ואם נאמר שאחת מהמצוות היא שורש לתורה מדוע שגם כל שאר המצוות לא יחשבו לכאלה? לכן גם העיקרים שמנה רבי יוסף אלבו וגם השורשים שימנה בפרק הבא כולם אינם מצוות פרטיות אלא עקרונות העומדים בתשתית המצוות.

על פי עיקרון זה חולק רבי יוסף אלבו על הרמב"ם שקובע כאחד העיקרים את איסור עבודה זרה 'שראו' לעובדו ולא לזולתו'. כמובן, עבודה זרה זו עברה חמורה ביותר. התורה מנתה מעל ארבעים מצוות שהן סניף לה, אך עדיין זו מצוה פרטית בלבד. לשיטת רבי יוסף אלבו עיקרי התורה ושורשיה הם השער לתורה. אין כניסה לעולם המצוות בלי הכרה ואמונה בעיקרים אלו. לכן, לא ייתכן להחשיב את אחת המצוות הפרטיות כבסיס לתורה כולה. רבי יוסף אלבו מדגים את ההבחנה בין כפירה בבורא לבין עבודה זרה מתוך התבוננות בדמותו של אחאב. אחאב האמין בה' ובאליהו כנביא ה' למרות שעבד עבודה זרה. בודאי שהוא טעה בדרכו, אך אין לומר עליו שהוא כפר בעיקר מפני שעבד עבודה זרה.

לבסוף, עוסק רבי יוסף אלבו בשאלה: מה ההבדל בין אדם שעובר עבירות מסוימות, כמו לשון הרע והלבנת פנים, לבין אדם שכופר בעיקר, שהרי לשניהם אין חלק בעולם הבא. על כך הוא מתרץ שגם כאשר חז"ל אומרים על חוטאים מסויימים שאין להם חלק לעולם הבא כוונתם שיש בזה מדרגות. ההיגיון מחייב שלא דומה עונשו של בעל לשון הרע לעונשו של עובד עבודה זרה למרות שעל שניהם נאמר שאין להם חלק לעולם הבא. כך גם לא דומה עונשו של חוטא, אפילו בכל התורה, לעונשו של אדם שכופר בעיקר ובשורשים. מכאן עולה החשיבות הגדולה של ליבון עיקרי האמונה, וכן האמונה בהם, שהרי בהם יהיה המבחן העיקרי של האדם לעולם הבא, ובהם תהיה תלויה עיקר מעלתו.

הרחבות

• שילוח הקן

יְכַל מִצְוֹת הַתּוֹרָה שְׁוֹת בְּזָה, וְאַפְלוּ שְׁלוּחַ הַקֵּן. מתוך תרי"ג מצוות שבתורה, הדוגמה למצוה הקלה היא מצוות שילוח הקן, ואף המפקפק במצוה זו הרי הוא כאומר: "אין תורה מן השמים". ננסה להסביר מדוע דווקא מצוה זו נבחרה לשמש דוגמה למצוה קלה:

בהסבר שורשה וטעמה של מצוות שילוח הקן כתב הרמב"ם: "נאסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד בתור סייג והרחקה פן יישחט הַקֵּל לנזכח האם, דבר שיש בו צער גדול מאוד לבעל-החיים, שפן אין הבדל בין צער האדם וצער שאר בעלי-החיים, מפני שאהבת האם לילדה וגעגועיה אליו אינם נמשכים אחר השכל, אלא אחר פעולת הכוח המדמה הנמצא ברוב בעלי-החיים כמו שהוא נמצא באדם... זה גם הטעם לשילוח הקן... ואם התורה מתחשבת בייסורים נפשיים אלה בבהמות ובעופות, על אחת כמה וכמה בפרטי מין האדם בכללותו" [מורה נבוכים ג, מ].

הטעם המוסרי במצוה זו בולט מאוד, עד כדי כך שאנו צריכים אזהרה מיוחדת לא להזכירו בתפילה: "האומר... על קן ציפור יגיעו רחמיך... משתקין אותו" [מגילה כה]. נראה שזו הסיבה ששילוח הקן היא הדוגמה למצוה שניתן לטעות שאינה מן השמים.

פרק ארבעה-עשר

וְרָאִי שֶׁנִּבְאָר עֲתָה דָרָךְ יְדִיעַת הַשְּׂרָשִׁים הַמְּסַתְּעִים מִן הַשְּׁלֵשָׁה-עֶקְרִים הַלְלוּ, כְּדִי שִׁיָּדְעוּ הַכּוֹפֵר בְּעֵקֶר אֹ הַמּוֹדָה בּוֹ. וְנֹאמַר רֵאשׁוּנָה, שְׂאִין רֵאִי שִׁימְנָה בְּעֵקֶר וְלֹא בְּשָׂרָשׁ שׁוּם-מִצְוָה מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה. כִּי הַעוֹבֵר עַל מִצְוָה מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה, הִנֵּה הוּא בְּכָלֵל פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל וְרֵאִי לַעֲנֹשׁ שֶׁנִּכְתַּב בַּתּוֹרָה עַל אוֹתָהּ מִצְוָה, אֲבָל אֵינוֹ יוֹצֵא מִכָּלֵל בְּעֲלֵי הַתּוֹרָה וְשִׂיָּהוּ נִמְנָה בְּכָלֵל הַכּוֹפְרִים בַּתּוֹרָה שְׂאִין לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם-הַבָּא; אֶל־אִם-כֵּן הוּא עוֹבֵר עַל הַמִּצְוָה מִצַּד-הַיּוֹתוֹ מִפְּקַפֵּק בָּהּ אִם הִיא מִצְוֹת ה' אוֹ אִם נִתְּנָה לְמֹשֶׁה בְּסִינִי, כִּי זֶה בְּכָלֵל "הָאוֹמֵר אֵין תּוֹרָה מִן הַשָּׁמַיִם", כְּמוֹ שֶׁבָּאֵר רז"ל בְּפֶרֶק חֵלֶק [סנהדרין צט.], וְכַל מִצְוֹת הַתּוֹרָה שְׁוֹת בְּזָה, וְאַפְלוּ שְׁלוּחַ הַקֵּן. וְאִם תִּמְנָה מִצְוָה בְּעֵקֶר מִזֶּה-הַצַּד, יִהְיֶה אִם-כֵּן, הַעֲקָרִים כְּמִנְיֵן מִצְוֹת הַתּוֹרָה. וְאִם תֹּאמַר שֶׁהַמִּצְוֹת הַנִּקְרָאוֹת "עֶקְרִים" אוֹ "שְׂרָשִׁים" הֵן הַמִּצְוֹת הַנִּתְּלוֹת בְּשִׁלְשֵׁת הַעֲקָרִים שֶׁצָּכְרָנוּ, אִם-כֵּן, יִהְיֶה כְּמִנְיֵן הַעֲקָרִים כֹּל הַמִּצְוֹת שֶׁבָּאוּ בְּהַלְכוֹת עֲבוֹדָה-זָרָה וּבְהַלְכוֹת יְסוּדֵי הַתּוֹרָה, שֶׁכָּל נִתְּלוֹת בְּעֵקֶר הָרֵאשׁוֹן שֶׁהוּא "מִצִּיאוֹת ה'".

האיסור לעבוד אחר אינו עיקר

אֶל־אִם שֶׁהָאֵמֶת הוּא שְׂאִין רֵאִי שִׁימְנָה בְּעֵקֶר וְלֹא בְּשָׂרָשׁ שׁוּם-מִצְוָה פְּרֻטִית מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה. וְלִזְהָ לֹא הִיא רֵאִי לְמִנּוֹת בְּשָׂרָשִׁים וְלֹא בְּעֵקֶרִים "שְׂרָאוֹי לְעַבְדוֹ וְלֹא לְזוּלְתוֹ" כְּמוֹ שֶׁכָּתַב הַרְמַבַּ"ם ז"ל [הקדמה לפרק חלק, היסוד החמישי], לְפִי שֶׁהִיא מִצְוָה בְּפִנֵּי-עֲצָמָה, שֶׁהִיא: "לֹא-יִהְיֶה לָּךְ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי" [שמות כ, ב] וְ"לֹא-תַעֲשֶׂה לָּךְ פֶּסֶל וְכָל-תְּמוּנָה וְגו' לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבָדָם" וְגו' [שם, ג-ד]; וְאֵין הַעוֹבֵר עָלֶיהָ כּוֹפֵר בְּכָל הַתּוֹרָה וְלֹא בְּכָל עֶקְרֵיהָ, אֶף-עַל-פִּי שֶׁהִיא עֲבָרָה חֲמוּרָה מְאֹד, עַד שֶׁאָמְרוּ רז"ל [ספרי על דברים יא, כח] עָלֶיהָ, שֶׁכָּל הַמּוֹדָה בְּעֲבוֹדַת אֱלֹהִים כְּכּוֹפֵר בְּכָל הַתּוֹרָה כְּלָה - "כְּכּוֹפֵר" אָמְרוּ, וְלֹא "כּוֹפֵר". וְהָרִי אֲחָאָב, עוֹבֵד עֲבוֹדַת אֱלֹהִים הִיא, וְלֹא הִיא כּוֹפֵר בְּעֵקֶרִים, שֶׁהָרִי הִיא מִמִּנְיֵן לְאֵלֶיהָ יוֹדַע שֶׁהִגְשָׁם נַעֲצֵר בְּעֲבוּרוֹ בְּשָׁבוּעֵתוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לוֹ [מ"א יח, יז]: "הֲאֵתָהּ זֶה עֲכָר יִשְׂרָאֵל?", וְהִיא טוֹעָה בְּעֲבוֹדַת אֱלֹהִים: אִם בְּהִכְנִיסוֹ אֶמְצָעֵי בֵינוּ וּבֵין הַשָּׁמַיִם, וְאִם בְּהִיוֹתוֹ חוֹשֵׁב שֶׁהִיא מְשֻׁגָּיָה עַל הַטּוֹבִים וְהַדְּבָקִים בּוֹ, כְּאֵלֶיהָ וְזוּלְתוֹ מִן הַצְּדִיקִים, אֲבָל שְׂאֵר הָאֲנָשִׁים, הִיא חוֹשֵׁב שֶׁהִם נִמְסָרִים לְמַקְרָהּ הַמְּעַרְכָּתָּהּ, וְלִזְהָ הִיא עוֹשֶׂה צִוּוֹת וְעוֹבֵד עֲבוֹדַת אֱלֹהִים, לְקַבֵּל שִׁפְעַת הַמְּעַרְכָּתָּהּ בְּאֶמְצָעוֹתָהּ.

וְאֵין סֶפֶק שְׂאִין עֲנֹשׁ הַכּוֹפֵר בְּשָׂרָשׁ אוֹ בְּעֵקֶר שְׁוֹה לְעוֹבֵר עַל מִצְוָה מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה, שֶׁהָרִי הַכּוֹפֵר בְּעֵקֶר - כְּשֶׁלֹּא הִיא יוֹדַעִים הַתּוֹרָה וְהִיא כּוֹפֵרִים בָּהּ, בְּלִי-סֶפֶק, הִיא הָאֲרִיזוֹת מְכֻלִּים בְּהֵם; וְכִשְׁלִמְדוֹם הַתּוֹרָה, אֶף-עַל-פִּי שֶׁהִיא עוֹבְדִים עֲבוֹדַת אֱלֹהִים, כְּמוֹ שֶׁהִיעִיד הַכֶּתוּב [מ"ב יז] עַל-זֶה, הִיא נִצּוּלִים מִן הָאֲרִיזוֹת. וְכִזֶּה יֵשׁ לֹמַר בְּעֲנֵשֵׁי הַעוֹלָם-הַבָּא, כִּי "פֶּלֶס וּמֵאֲזִנֵּי מִשְׁפָּט לִי" [משלי טז, יא] לְתַת לְכָל אֶחָד וְאֶחָד עֲנֵשׁ כְּפִי מִרְדּוֹ, וְעֲנֵשֵׁי הַעוֹלָם-הַזֶּה רֵאִיהָ עַל עֲנֵשֵׁי הַעוֹלָם-הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁבִּיאָה. תַּדַּע, שֶׁהָרִי מִנּוֹ רז"ל בְּעֲלֵי לְשׁוֹן הַרְעָה [תוספתא פאה פ"א ה"ב] וְהַפּוֹרְשִׁים מִדְּרַכֵּי הַצִּבּוֹר [ר"ה יז]. וְיִמְלִיבֵן פְּנֵי חֲבֵרוֹ בְּרַבִּים [ב"מ נט]. בְּכָלֵל אוֹתָם שְׂאִין לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם-הַבָּא - כְּפִינִים וְאַפִּיקוּרוּסִים וְהַכּוֹפְרִים [הל' תשובה, פ"ג ה"ו]; וְאֵין סֶפֶק שְׂאִין עֲנֵשׁ הַמְּלִיבֵן פְּנֵי חֲבֵרוֹ שְׁוֹה לַעֲנֵשׁ הַכּוֹפֵר בַּתּוֹרָה, וְכֵן אֵין עֲנֵשׁ הַעוֹבֵר עַל הַמִּצְוָה שְׁוֹה לְכּוֹפֵר בְּשָׂרָשׁ. וְיִתְבָּאֵר מִזֶּה, אִם-כֵּן, שְׂאִין רֵאִי לְמִנּוֹת בְּשָׂרָשׁ וְלֹא בְּעֵקֶר שׁוּם-מִצְוָה פְּרֻטִית מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה.

דָּרָךְ יְדִיעַת - את הדרך לידיעתם. שִׁיָּדְעוּ - שנוכל לדעת. מִפְּקַפֵּק בָּהּ - מסתפק, לא מאמין. מִזֶּה-הַצַּד - באופן זה. אֶמְצָעֵי - מתווך (האילול). לְמַקְרָהּ הַמְּעַרְכָּתָּהּ - שליטת טבעו של עולם, השפעת המזלות. הַכּוֹפְרִים - בני עמים שהביא מלך ארם לארץ ישראל (מלכים ב, יג). מְכֻלִּים - הורגים. רֵאִיהָ - מהם נלמד. כְּמוֹ שִׁיָּבּוֹא - כפי שיבואר לקמן.